

Семантыка беларускай мадальна-валявой часціцы «бы» і яе карэляты ў англійскай мове

УДК 81'37

Кацярына КУДРАЎЦАВА,
аспірант

Навуковы кіраўнік –
ПАУЛОЎСКАЯ Наталля
Юр'еўна, доктар
філалагічных навук,
прафесар

Кацярына КУДРАЎЦАВА. Семантыка беларускай мадальна-валявой часціцы «бы» і яе карэляты ў англійскай мове. У даследаванні параўноўваецца паняцце «часціца» ў беларускай і англійскай мовах. Выяўляюцца і апісваюцца мадэлі выкарыстання мадальна-валявой часціцы «бы/б» у беларускай мове, вызначаюцца семантычныя значэнні гэтай часціцы і прапануюцца патэнцыйныя варыянты перадачы значэння ў англійскай мове.

Ключавыя словы: часціца, мадальна-валявая часціца, контрфактыўнае значэнне, аптатыўнае значэнне, умоўны лад.

Ekaterina KUDRIAVTSEVA. Semantics of the Belarusian modal-volitional particle 'бы' and its correlates in English. The study compares the concept of 'particle' in Belarusian and English, identifies and describes the usage patterns of the modal-volitional particle 'бы/б' in the Belarusian language, determines the semantic meanings of the particle and puts forward possible variants of their translation into English.

Keywords: particle, modal and volitional particle, counter-factual meaning, optative meaning, conditional mood.

Часціцы з'яўляюцца аб'ектам навуковага аналізу пачынаючы з XX стагоддзя. Павышаная ўвага да іх вывучэння звязана ў першую чаргу з развіццём камунікатыўнай і кагнітыўнай лінгвістыкі, паколькі часціцы не перадаюць рэфэрэнцыйны змест, а з'яўляюцца сродкамі рэпрэзентацыі камунікатыўных інтэнцый таго, хто кажа, і розных модусна-ацэначных сэнсаў. Складанасць вывучэння часціц у супастаўляльным аспекце абумоўлена разнастайнасцю іх функцый, што ўскладняе размежаванне часціц і іншых функцыянальна суадносных з імі службовых і знамянальных часцін мовы.

Часціца ў беларускай мове – гэта «непаўназначныя словы, якія выражаюць дадатковыя сэнсавыя, мадальна-валявыя, эмацыйна-экспрэсіўныя адценні значэнняў моўных адзінак – слоў, словазлучэнняў або сказаў, а таксама прымаюць удзел у выразе асобных марфалагічных катэгорый» [1, с. 610].

Беларуская мова мае разгалінаваную сістэму часціц, і паняцце названых актуалізатараў як класа агульнапрызнана, але, нягледзячы на гэта, многія часціцы функцыянальна і дэрывацыйна блізкія да слоў іншых граматычных класаў – саюзаў, уводных слоў, выклічнікаў, прыслоўяў – і сумяшчаюць у сабе якасці часціцы і слоў аднаго з гэтых класаў. Акрамя

[ПРА АЎТАРА]

КУДРАЎЦАВА Кацярына Сяргеёўна.

Нарадзілася ў г. Брэсце. Скончыла Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт (2016), магістратуру гэтай ВУ (2017). 3 лістапада 2017 года – аспірант кафедры беларускай мовы і літаратуры МДЛУ.

З верасня 2016 па чэрвень 2017 года працавала выкладчыкам-стажорам на кафедры тэорыі і практыкі перакладаў № 1.

Магістр філалагічных навук (2017).

Аўтар васьмі апублікаваных матэрыялаў выступленняў на навуковых канферэнцыях.

Сфера навуковых інтарэсаў: параўнальна-супастаўляльнае даследаванне неблізкародных моў.

таго, часціцы лёгка ўваходзяць у комплексныя спалучэнні адна з адной або з адзінкамі іншых часцін мовы, заснаваныя на функцыянальным адзінстве, што дадаткова ўскладняе вызначэнне семантычнага значэння часціцы.

Паводле значэння і ролі ў сказе беларускія часціцы можна падзяліць на чатыры групы: сэнсавыя, мадальныя, эмацыйныя, формаўтваральныя. Мадальныя выражаюць розныя мадальныя адценні, а менавіта: сцвярджэнне, адмаўленне, пытанне, роздум, жаданне, памкненне. Мадальна-валявыя часціцы ў беларускай мове з'яўляюцца падгрупай у складзе агульнай катэгорыі мадальных часціц і выкарыстоўваюцца для выражэння волі чалавека, надаючы выказванню адценне пажадання, просьбы ці прапановы. Да мадальна-валявых адносяцца часціцы: *бы, дай (дайце), давай (давайце), ну, бадай, ану, няхай (хай)*.

У англійскай мове няма адзінага і ўзгодненага азначэння слова «часціца» – *particle*. Адны вучоныя адносяць да часціц прыназоўнікі і артыклі [2; 3], другія лічаць часціцамі ўсе тыя словы, якія не належаць да астатніх часцін мовы, не змяняюць сваю форму і ў асноўным не маюць лексічнага значэння [4].

У раманістыцы і часткова германістыцы адсутнасць адзінага азначэння паняцця «часціцы» тлумачыцца тым, што станаўленне ізаляваных тэндэнцый у англійскай мове прывяло да таго, што пазіцыя ў структуры з'яўляецца самым важным паказчыкам і лексічнага, і граматычнага значэння, адпаведна асноўныя пазіцыі лічыліся значымі канструктыўнымі элементамі і рэдка расходваліся на часціцы [5]. Гэтым тлумачыцца адсутнасць або нязначная колькасць слоў, якія могуць быць аднесены выключна да класа часціц. У пераважнай большасці функцыі часціц могуць выконваць словы іншых часцін мовы, а колькасныя паказчыкі ўласна часціц істотна саступаюць ім.

Спецыфіка англійскай мовы выяўляецца таксама і ў тым, што ў ёй адсутнічае разрад мадальных часціц [6], у адрозненне ад іншых германскіх моў (нямецкай, галандскай). Значэнні, якія адлюстроўваюцца ў гэтых мовах мадальнымі часціцамі, у англійскай мове перадаюцца іншымі сродкамі [7; 8].

Некаторыя замежныя лінгвісты, не прызнаючы самастойнага статусу часціц, аб'ядноўваюць іх з разрадам прыслоўяў, называючы *adverbials* ці *focusing adverbials*, падкрэсліваючы асаблівы статус у складзе названай групы [8; 9; 10; 11; 12; 13].

Аўтарытэтныя англійскія спецыялісты ў сферы граматыкі Р. Кверк, С. Грынбаум, Дж. Ліч і Я. Свартвік трактавалі тэрмін «часціца» як нязменлівы кампанент, які далучаецца да паўназначных слоў. У прыватнасці, часціцамі называліся словы, якія стаяць пасля дзеясловаў у спалучэннях тыпу *drink up, get away*, г. зн. паслялогі [14].

Агульным традыцыйным значэннем тэрміна «часціца» ў англійскай мове будзе азначэнне, распрацаванае Р. Кованам: «часціца» – гэта такая частка прамовы, якая не можа скланяцца або спрагацца, тым самым з'яўляецца шырокай катэгорыяй, якая можа ўключаць у сябе мноства слоў» [15, с. 67].

Б.А. Ільш, В.Н. Жыгядла, І.Л. Годкіна, М.Г. Палякоў, Б.А. Крываносаў разглядалі англійскую часціцу як асобны лексіка-граматычны клас слоў [16; 17; 18; 19; 20]. У сучасных граматыках англійскай мовы расійскіх аўтараў часціцы таксама прадстаўлены ў якасці асобнай часціны мовы: часціцы – службовыя словы, якія ажыццяўляюць у сказе семантычнае прырашчэнне з дапамогай перадачы дадатковых сэнсавых або эмацыйна-экспрэсіўных адценняў слова або словазлучэння [21, с. 808].

Прынцыповая розніца паміж часціцай у беларускай і англійскай мовах заключаецца ў тым, што часціца ў беларускай мове мадыфікуе значэнне слова, г. зн. дадае яму эмацыйнае або мадальнае адценне, у той час як у англійскай мове часціца або тое, што да яе адносіцца, можа цалкам памяняць значэнне слова. Напрыклад, у фразавых дзеясловах, якія складаюцца з дзеяслова і часціцы (у іншай тэрміналогіі – прыназоўніка): *put* – «класці», *put in* – «устаўляць», *put out* – «тушыць», *put up* – «мірыцца». Менавіта гэтыя істотныя адрозненні ў вызначэнні і функцыях часціц дзвюх моў даказваюць неабходнасць параўнальна-супастаўляльнага аналізу гэтай часціны мовы.

Пры разглядзе значэння часціц важна звярнуць увагу на факт магчымасці пераўтварэння іх семантыкі, абумоўленага мноствам камунікатыўных сітуацый, таму мы далучаемся да думкі лінгвістаў, якія вызначаюць значэнне часціцы праз тыя адносіны, якія яна выказвае ў сказе [22; 23; 24].

Мэта даследавання заключаецца ў выяўленні агульных і спецыфічных семантычных характарыстык мадальна-валявой часціцы «бы» і вызначэнні яе карэлятаў у англійскай мове.

Матэрыялам даследавання паслужылі 140 выказванняў публіцыстычнага стылю, якія змяшчаюць часціцу «бы (б)», выбраных з агульнага корпуса беларускай мовы Беларускай N-корпус [25].

«З улікам катэгарыяльных прыкмет патэнцыйнасці, кантраляванасці, каўзальнасці і перфарматыўнасці пабуджальнай мадальнасці найбольш характэрнымі сродкамі яе эксплікацыі ў англійскай мове будуць з'яўляцца:

- 1) каўзатыўныя дзеясловы;
- 2) спалучэнні мадальных дзеясловаў з нявызначаным інфінітывам;
- 3) канструкцыі з перфарматыўнымі дзеясловамі» [26].

У корпусе беларускай мовы часціца «бы (б)» сустракаецца пераважна ў спалучэнні з дзеясловам у форме прошлага часу: *Я прытрымліваюся той думкі, што гэтыя метады сапраўды прывялі б да знішчэння 30 мільёнаў чалавек, калі б гэта працягвалася.* – Я. Брыль «Я з вогненнай вёскі...» (54 %). Дастаткова частым з’яўляецца спалучэнне часціцы «бы (б)» з інфінітывам: *Цяпер толькі б затаіцца, забіцца ў самы цёмны закутак, каб не знайшлі.* – В. Быкаў «Альпійская балада» (40 %). Сустракаюцца таксама спалучэнні, дзе адзінка прадстаўлена не дзеяслоўнай формай, а прэдыкатывам: *Смешна было б пытацца ў Маркеса, скуль гэтая добра зварганеная падробка, якая ўвяла нас у зман.* – Карлас Шэрман «Блуканец» (3 %). І найменш часта адзначана ўжыванне спалучэння часціцы «бы (б)» з займеннікам: *Ёй бы кулакамі зменчыць яму твар ад крыўды і злосці, праклясці ўслых самымі страшнымі словамі.* – А. Бароўскі «Сцеражыся майго гневу» (2,6 %). Ва ўсіх даследаваных выпадках часціца «б» з’яўляецца катэгарычным паказчыкам умоўнага ладу і ўносіць значэнне ірэальнасці, якое з’яўляецца граматычным зместам умоўнага ладу.

Умоўны лад мае два асноўныя тыпы значэнняў: контрфактыўнае і аптатыўнае.

«Контрфактыўнымі называюць такія значэнні, якія не існавалі ў рэальным свеце і ніколі не будуць існаваць, але разглядаюцца тым, хто кажа, як тыя, што належаць да альтэрнатыўнага свету, г. зн. ірэальныя» [27].

Напрыклад: *Невысокая, ладная, яна была б нават па-свойму прыгожая, калі б не лішне шырокія ад нежаноцкай працы плечы* (Я. Брыль). Семантыка ірэальнасці можа выступаць у якасці магчымага ці ўмоўна-магчымага дзеяння. У залежнасці ад камунікатыўных задач таго, хто кажа, і кантэкстуальнага акружэння гэта значэнне будзе перадавацца на англійскай мове пры дапамозе (1) мадальнага дзеяслова *would* + інфінітыў без часціцы *to*, (2) *would have* + дзеепрыметнік прошлага часу, (3) мадальнага дзеяслова *could have* + дзеепрыметнік прошлага часу.

Напрыклад: *І мы на век вякоў ужо былі б вольныя* (Кастусь Каліноўскі «Мужыцкая праўда»).

1. *We would be free for ever and ever* – «гіпатэтычная магчымасць, звязаная з непасрэдным жаданнем актуалізацыі дзеяння».

2. *We would have been free for ever and ever* – «гіпатэтычная магчымасць у мінулым, з дадатковым значэннем супрацьлегласці адносна сапраўднага».

3. *We could have been free for ever and ever* – «гіпатэтычная магчымасць у мінулым, з дадатковым значэннем незадаволенасці чым-небудзь дзеяннем (бяздзейнасцю), якое прывяло да пэўнай сітуацыі».

Было выяўлена 86 кантэкстаў, якія паказваюць на значэнне меркаванай ці ўмоўна-меркаванай магчымасці беларускай часціцы «бы», што складае 57,3 % ад агульнай колькасці ўжыванняў.

Аптатыўнае ўжыванне ўмоўнага ладу выкарыстоўваецца пераважна ў дыялогу, каб змякчыць заяву аб намерах таго, хто гаворыць, або знізіць катэгарычнасць некаторага сцвярджэння. «Кагнітыўнай асновай функцыянальна-семантычнага мікраполя аптатыўнасці з’яўляецца канцэпт жадання» [28, с. 470]. Жаданне, як праява валявога працэсу, будзеца на імкненні да задавальнення патрэб, якое ляжыць у аснове валявога працэсу і заўсёды накіравана на пэўны прадмет або аб’ект. Дадаткова выдзяляюцца наступныя значэнні: мара, рашэнне, парада, просьба, патрабаванне і намер. Было выяўлена 56 кантэкстаў, якія валодаюць адным з адценняў аптатыўных значэнняў умоўнага ладу, што складае 42,7 % ад агульнай колькасці ўжыванняў.

Варта адзначыць, што «ўсе значэнні, якія маюць мадальныя часціцы, выяўляюцца не часціцай як часціцай мовы, на дзеленай пэўным лексічным значэннем, а ўсім складам сказу разам з часціцай» [29, с. 457].

Значэнне пажаданасці на англійскую мову перадаецца пры дапамозе (1) мадальнага дзеяслова *would* + інфінітыў сэнсавага дзеяслова без часціцы *to*, (2) мадальнага дзеяслова *should* + інфінітыў сэнсавага дзеяслова без часціцы *to*, (3) дзеяслова *want* + інфінітыў сэнсавага дзеяслова. Выяўлена 58 кантэкстаў, якія выказваюць значэнне пажаданасці, што складае 38,6 % ад усіх ужыванняў часціцы «бы (б)».

Напрыклад: *Зірнуць бы на чуд-галаву, якая знесла такую высакародную ідэю!* (В. Казько).

1. *I would like to look at this ordinary photo of an ordinary girl for example from Greece or Rome* – «непасрэднае жаданне актуалізацыі дзеяння».

2. *I should like to look at this ordinary photo of an ordinary girl for example from Greece or Rome* – «ветлівая форма выказвання жадання».

3. *I want to look at this ordinary photo of an ordinary girl for example from Greece or Rome* – «лексічная форма выказвання прамога жадання».

Значэнне ветліва-папераджальнага пажадання, парады, прапановы перадаецца пры дапамозе (1) мадальнага дзеяслова *should*, (2) *might want* + інфінітыў сэнсавага дзеяслова і (3) выказвання *had better*. Выдзелена восем кантэкстаў, якія выказваюць значэнне ветліва-папераджальнага пажадання, парады, прапановы, што складае 5,3 %.

Напрыклад: *A вам адначыць бы як след, чуеш, Багдан?* (А. Курэйчык).

1. *You should get some rest, Bogdan* – «агульная парада, г. зн. указанне, як паступіць у тым ці іншым выпадку, выкананне чакаецца».

2. *You might want to get some rest, Bogdan* – «ветлівая прапанова, парада».

3. *You'd better have some rest, Bogdan* – «указанне, падахвочванне да дзеяння, суразмоўца прадугледжвае негатыўныя наступствы ў выпадку невыканання».

Значэнне асцярогі паказваецца пры дапамозе (1) мадальнай канструкцыі *had better* і (2) выказвання *I hope you* + інфінітыў сэнсавага дзеяслова без часціцы *to*. Для гэтага значэння была выяўлена найменшая колькасць ужыванняў – 1 кантэкст, або 0,6 %.

Напрыклад: *«Не прастудзіць бы дзіця!»* – сказала гучна, каб пачуў жыхар (І. Шамякін).

1. *We'd better not let the child get a cold! – she said loudly, for her tenant to hear* – «папярэджанне, невыкананне якога можа прывесці да негатыўных наступстваў».

2. *I hope we don't let the child get a cold! – she said loudly, for her tenant to hear* – «надзея».

Найбольш агульнымі для беларускай мадальна-валявой часціцы «бы/б» у мове выступаюць значэнні заахвочвання і аптатыўнасці (пажаданаасці), сярод якіх можна вылучыць уласна жаданне як цэнтральнае звязно ў сістэме аптатыўных значэнняў, парадку, г. зн. указанне, як паступіць у тым ці іншым выпадку, без значэння прымусу, указанне, г. зн. парада ў спалучэнні з тлумачэннем, як ажыццяўляць дзеянне, а таксама настаўленне – парада ў спалучэнні з элементамі пераканання, схілення ў пажаданы бок.

Праблема адсутнасці прамых эквівалентаў гэтай часціцы ў англійскай мове вырашаецца выкарыстаннем разнастайных моўных сродкаў англійскай мовы. Прадстаўленыя семантычныя варыянты значэнняў беларускай мадальна-валявой часціцы «бы/б» могуць перадавацца на англійскую мову выяўленымі найбольш верагоднымі іх карэлятамі: мадальнымі і паўмадальнымі дзеясловамі ў форме прошлага часу, а таксама дзеясловамі жадання. Прымаючы пад увагу той факт, што ўсе выпадкі ўжывання мадальна-валявой часціцы «бы/б» у беларускай мове ў контрфактыўным значэнні прадстаўлены ў форме ўмоўнага ладу ў спалучэнні з дзеясловам прошлага часу, а ў англійскай мове мадальнымі і паўмадальнымі дзеясловамі ў форме прошлага часу, можна заключыць, што выкарыстанне грамемы прошлага часу для выражэння контрфактыўнага значэння з'яўляецца агульнай характарыстыкай для дзвюх моў. Але ў беларускай мове, у адрозненне ад англійскай, для стварэння эфекту мадальнасці дадаткова выкарыстоўваецца грамема ўмоўнага ладу, якая перадаецца мадальна-валявой часціцай «бы/б».

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17.05.2021 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б.І. Сачанка. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1994. – 655 с.
2. Sweet, H.A. New English Grammar. Logical and Historical. Part II. Syntax / H.A. Sweet. – Oxford: at the Clarendon Press, 1958. – 136 p.
3. Walker, W. A Treatise of English Particles: Shewing Much of the Variety of Their Significations and Uses in English: and how to Render Them Into Latine According to the Propriety and Elegancy of that Language. With a Praxis Upon the Same / W. Walker. – London: Reprinted Menston, The Scholar Press, 1970. – 461 p.
4. Виноградов, В.В. Исследования по русской грамматике: избр. тр. / В.В. Виноградов; [Ред. тома Н.Ю. Шведова]. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
5. Кобрина, Н.А. Функциональная модель языка / Н.А. Кобрина // Взаимодействие языковых единиц различных уровней: межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена; отв. ред. Л.В. Шишкова. – Л., 1981. – С. 30–45.
6. Konig, E. The meaning of scalar particles in German / E. Konig // Words, Worlds, and Contexts: New Approaches in Word Semantics / E. Konig. – Berlin, N.Y.: de Gruyter, 1981. – P. 107–132.
7. Arndt, W. "Modal Particles" in Russian and German / W. Arndt // Word. – 1960. – Vol. 16, № 3. – P. 323–336.

8. Nehls, D. German modal particles rendered by English auxiliary verbs / D. Nehls // Sprechen mit Partikeln / hrsg. von Harald Weydt. – Berlin; N.Y.: de Gruyter, 1989. – P. 318–329.
9. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.
10. Backlund, U. The collocation of adverbs of degree in English / U. Backlund – (Studia anglistica Upsaliensia, 13). Uppsala, 1973. – 310 p.
11. Bolinger, D. Degree Words / D. Bolinger – The Hague & Paris: Mouton, 1972. – 324 p.
12. Fries, Ch. The Structure of English / Ch. Fries // The structure of English: an introduction to the construction of English sentences / Ch. Fries. – N-Y, 1956. – P. 102–123.
13. Iwasaki, E. Wie heisse er noch? // Aspekte der Modalpartikeln. Erscheint in: H. Weydt (ed.): Tübingen, 1977. – 225 p.
14. A university grammar of English / R. Quirk [et al.], ed. And abbrev. By I.P. Verkhovskaya. – М.: Высшая школа, 1982. – 391 p.
15. Cowan, R. The Teacher's Grammar of English with Answers: A Course Book and Reference Guide, Cambridge University Press, 2008. – P. 670.
16. Ильиш, Б.А. Современный английский язык. Теоретический курс / Б.А. Ильиш. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1948. – 348 с.
17. Жигадло, В.Н. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики [Текст] / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.А. Иофик. – М., 1956. – 349 с.
18. Годкина, И.Л. «Собственно частицы» в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.00.00 / И.Л. Годкина. – М., 1965. – 15 с.
19. Поляков, М.Г. Частицы в современном английском языке // Иностран. яз. в школе. – 1975. – № 1. – С. 101–106.
20. Кривоносов, Б.А. Выделительные частицы в английском языке (слова типа already, even, only, too): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Б.А. Кривоносов. – Л., 1985. – 24 с.
21. Камянова, Т.Г. English Grammar. Грамматика английского языка: теория и практика / Т.Г. Камянова. – 2-е издание. – М.: ООО «Дом Славянской Книги», 2015. – 1024 с.
22. Волкова, Л.М. Семантика и прагматика частиц в современном английском языке (на материале частиц со значением темпоральности): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.М. Волкова. – Киев, 1987. – 26 с.
23. Хаймович, Б.С. Теоретическая грамматика английского языка / Б.С. Хаймович, Б.И. Роговская. – М.: Высшая школа, 1967. – 298 с.
24. Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов // Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку / А.А. Шахматов. – М.: Учпедгиз, 1952. – С. 29–138.
25. Национальный корпус белорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bnkorporus.info/korpus.html>. – Дата доступа: 01.11.2020.
26. Демидова, И.А. Средства выражения побудительной модальности в русском и английском языках: На материале газет: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / И.А. Демидова. – Калининград, 2005. – 198 л.
27. Добрушина, Н.Р. Сослагательное наклонение. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики (<http://rusgram.ru>). На правах рукописи. М. 2011.
28. Алтабаева, Е.В. Оптативность в категориальном пространстве языка // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М.: 2007. – 230 с.
29. Кривоносов, А.Т. О семантической природе модальных частиц (к постановке проблемы) / А.Т. Кривоносов // Филол. науки. – 1982. – № 5. – С. 50–58